

dor Rousseauért rajong s úgy tartja, hogy az *Uj Héloiset* minden évben újból el kell olvasni. *Martinovics* franciául írja meg *Köztársasági katechétáját*. *Bessenyei*, a franciás iskola vezére, aki Voltaire műveit utánozza és a „magyar Voltaire“ dicsőségére áhítozik, az angol ellenhatás közvetítője is lesz, amikor magyarra fordítja *Pope, Essai on the Man*-jét és *Young Éjszakáit*, igaz, francia fordítások s nem az eredeti angol szövegek nyomán. *Csokonai* tihanyi magányában Rousseaura gondol s az ő példájában talál megnyugvásra:

*Abban gondolom, hogy semmi jussal
Ellenkezni nem fogok
Hogyha én egy megvetett virtussal
Itt egy kőben helyt fogok.
S e szigetnek egy szögében
Mint egy Rousseau Ermenovillében,
Ember és polgár leszek.*

Magyarország azok közé az országok közé tartozik, melyek nem vettek részt a franciaellenes hangulat kitöréseiben. *Verseghy* a XIX. század elején fordította magyarra a *Marseillaise*-t s *Desseöffy* a német divat tetőpontján írta, a most gyakran idézett szavakat: „a magyar nép szelleme a legközelebb áll a francia nép szelleméhez“. Réau megjegyzi, hogy egyetlen magyar költő sem énekelte meg a lipcsei csatát vagy a szövetséges seregek bevonulását Párizsba.

Láttuk, hogyan adott életet a francia felvilágosodás és szülötte: a francia forradalom a nemzeti partikularizmusoknak, illetve hogyan tudatosította azokat. A római birodalom, a középkori egyház egyetemes európai kísérlete után a francia kozmopolitizmus kísérlete is csődöt mondott. E három próbálkozás után világossá vált, hogy az európai népek együttműködése nem valósulhat meg egyetlen nyelv, egyetlen nemzet, vagy egyetlen elv vezérsége alatt. Lényegükben hasonló, egymással nem ellentétes, de megjelenési formáikban sajátos vágyak és szándékok fűtik mindazokat, akik végre meg akarják valósítani az európai harmoniát. Velük szemben hatalmasan és tevékenyen működnek a széthúzás, az elzárkózás, az elnyomás és türelmetlenség erői. Európáról elmondhatjuk, Széchenyi szavával, hogy „nem volt, hanem lesz“. Réau szerint az „ész által vezetett emberiségnek a nemzeti szellemet az európai szellemmel kellene mérsékelnie s így tudná megvalósítani a népek harmonikus együttműködését, anélkül, hogy nemzeti sajátosságait feláldoznák. Mi ez: álomkép, utópia, vagy pedig a holnapi valóság?“ Erre a kérdésre, melyet Réau nyitva hagy, csak akkor válaszolhat Európa, ha felismeri, hogy küldetése most már valójában „egyetemessé“ vált és ha az egységesítés három elvetélt kísérletének borulátásra indító tapasztalatai ellenére sem veszi el hitét a negyedik kísérlet lehetőségében. Ez a kísérlet pedig már folyik napjainkban. (*Cseh Gyula*)

SZELLEMI EURÓPA. KÉTSÉGEK ÉS GONDOK (II.)

A július-augusztusi számunkban közölt európai levelek folytatásaként a következőkben négy író levelén keresztül ismertetjük forrongó földrészünk szellemiségének művészi és szociális aggályait. A társadalmának örvényléseiben derékig álló művész erőfeszítéséről tanuszkodnak ezek az írások, ugyanakkor habozás nélkül mutatnak a kibontakozás felé.

1. *Heinrich Mann*, kultura és nemzetköziség címen az emigrált német szellemiség sorsáról, tevékenységéről és hivatásáról számol be. „Ugy látszik — írja — újraéled az első humanisták kora, akik kénytelenek voltak karddal s megvédeni, ha kellett, a tant, amit hirdettek.“ A kultura védelme ismét égető kérdéssé lett. Cserében azonban olyan fizikai és erkölcsi bátorságot kölcsönöz, amilyen ismeretlen volt az előző generációk előtt.

E bátorság és a kultura védelmében való kiállás illusztrálására megemlékszik a szudéta-vidéki Reichenberg-Liberec-i gyűlésről, ahol művelődési, művészeti és sportegyesületek jöttek össze, vegyesen cseh és németek, tizezres tömegekkel maguk mögött, tanubizonytságot tenni történelmi és nemzeti testvériségük mellett. Valójában valamennyien azoknak a huszita ősöknek utódai, akik a szabadság előharcosai voltak Csehországban. A faji téboly nem zavarta meg őket s világosan látják, hogy a nép együttes harca az, amely különböző nyelvű embereket összekapcsol. Egyébként azon a vidéken csaknem mindenki mindkét nyelvet beszéli s a lakosság ezer éve keveredik. A szudéta kísérlet ilyenformán, ami ezzel ellenkezik — mesterségesen és külső propaganda folytán jött létre s csak arra jó, hogy megsemmisítse az embernek azon jogát, hogy önmaga rendelkezék önmaga fölött.

„Vagy mi lett Bécsből? — teszi fel a kérdést *Heinrich Mann*. — Abból a Bécsből, melynek jó értelemben nemzetközi és jellegzetes kulturáját németek, olaszok, szlávok és zsidók teremtették. Mozart nemcsak zenéjét szerezte olasz vagy zsidó szerzők szövegére, de csodálatos példa az összes művészek együvértartozására is. Vagy *Strauss János*, a magyar-zsidó, akinél aligha találhatunk jellegzetesebben bécsi művészt? Mi lett volna ezekből, ha a változás életben találja őket? Vagy *Freud*. Bécs másik világhíressége?

Az amerikaiak — írja tovább *Heinrich Mann* — akik egyre kevésbé kedvelik a nemzetiszocialistákat s akik az európai kultura megmentésének naiv vágyától üzelve hajlékot, munkaterületet és katedrákat adnak a száműzött európai szellemiségnek, voltaképpen nem csinálnak rossz üzletet sem. Feltétlenül hozzájárulnak annak a fajisággal szöges ellentétben álló nemzetközi kulturának emeléséhez, aminek ápolását Amerika céljául tűzte. Szabad német iskolát állítottak fel Buenos-Ayresben, melyben a tanulók az emberi igazságot tanulják meg a faji hazugság helyett. Végül is az igazi német irodalom s a valódi német tudomány kissé az egész világon szerteszóródva ilyenformán nyer megérdemelt vendégjogot. Bizonyíték erre az az intellektuális munkák támogatására alakult német akadémia, melyet újabban Newyorkban állítottak föl.“

Ami végül a Franciaországban megtelepedett német szellemiséget illeti, *Heinrich Mann* meglepéssel állapítja meg, hogy a francia-német közeledés, amit nyugalmasabb időkben úgy látszik hiába próbáltak megvalósítani, most jön létre a német és francia írók intellektuális együttműködése következtében. „Az eltulzott nacionalizmus — írja *H. Mann* — valójában közelebb hozott bennünket a franciákhoz. S csak ma lehetséges az, hogy egy francia tárgyú német történelmi regényt egyik nagy párizsi napilap, mint nemzeti terméket közöljön.“

2. „A legnagyobb örültség, amit ember tehet, hogy egyszerűen meghal anélkül, hogy valaki megölné vagy a buskomorságán kívül más kezek végeznek ki, — idézi *José Bergamin* *Sancho Pansát*, *Unamuno* egy tizenkét év előtti hozzáintézett levelével kapcsolatban.

De vajjon így halt-e meg Unamuno, vajjon valóban a melankólia ölte meg? — kérdezi Bergamin. S a nagyszerű impresszionista arckép, amit leveléből vett idézetekkel a nyugalmat áhító Unamunoról felvázol, kétségtelessé teszi, hogy a spanyol sorskérdésekkel annyira összeforrt élet vége nem a Sancho-féle tárgyaltalan melankólia.

„Szörnyű — írja Unamuno — hogy keserít és mérgezi lelkemet a gondolat, hogy én a jog lovagja, ne a jog értelmének elvesztésével fejezzem be. Mert nincs más igazság csak a való. S a való, mondta Sophokles, többet tehet az értelemnél. Aminthogy az élet több, mint a gyönyör és a fájdalom. Igazság és élet, ez a jelszavam, nem pedig értelem és élvezet. Élni az igazságban, még ha szenvedés árán is, inkább mint érvelni élvezetek között, vagy élvezni az értelem árnyékában.“

Vajjon a keresztényi és donkiszotti agónia, a spanyol agónia, nem voltak-e elegendők, hogy siettessék az író halálát, sőt okai legyenek? — teszi fel Bergamin. „A hóhérok tisztelete“ — amint Unamuno írja? „Onnan letről, Spanyolországról semmit sem akarok tudni s még kevésbé azokról, akik kiabálnak, hogy ne halljanak semmit.“ De nincs olyan rossz — jegyzi meg Bergamin — ami után jó ne következzen, talán a halál sem. S így van Spanyolországgal is. Mert van egy halott és van egy másik, — az élő. Csak mélyen be kell hatolnunk a történelmen kívüleső dolgok lényegébe, hogy ezt felfedezzük s kikutathassuk a történelem észszerűtlenségének törvényeit.

3. *Edgell Rickword* angliai levele a kultúra védelmére alakult nemzetközi szervezet angliai gyűléséről számol be. Az angol intellektüel, írja Rickword, nem szokott hozzá a szervezkedéshez s a miting jelentősége annál nagyobb, mert jelen pillanatban korporatív megmozdulásnak tekinthető. A tárgy, melyről London belvárosának egyik legnagyobb termét betöltő közönség előtt tizenhét író fejtette ki nézeteit, a szabadság védelme volt.

Hugh Walpole, a legelső szónok, a politika iránti megvetésének kifejtése után kijelentette, hogy elvre való tekintet nélkül, mindenkivel hajlandó egy sorban harcolni a szabadság védelmében. *Philip Guedalla*, a jónevű életrajzregényíró azt bizonyította, hogy a történelem mennyire a demokráciát segíti a zsarnoksággal szemben. Összehasonlítást téve 1838 és 1928 évek között, nyilvánvaló a „szabad zónák“ állandó növekedése. Sajnálatosan az 1928 utáni időkre nem tért rá s így alig kétséges egyébként igen egyensúlyozott felszólalásának negatív hatása. *Compton Mackenzie* előrebocsátva, hogy elsősorban, mint katolikus beszél, szenvedélyesen elítélte a faji üldözést.

A nemzetközi egyesület francia szekciójának nevében Aragon szólalt fel még. Csehszlovákiából *Adolf Hofmeister* honfitársainak szabadságukért minden áldozatra való készségét tolmácsolta. Végül annak igazolására, hogy a miting mennyire az egység jegyében történt idézzük a gyűlés meghívójáról: „Nem akarunk gyűlöletet szítani Európa nagy népei között, akiknek szabadsága, jóléte és kulturája jelenleg tervszerűen tönkre van téve; a magunk nevében beszélve hisszük, hogy helyettük is szólunk. Azt hisszük, hogy az európai kultúra az egyén szabadságán épül és attól függ. Tudjuk, hogy kulturánk emelkedése lehetővé tette a százados intellektuális és politikai harcot s most az előtt a veszély előtt érezzük magunkat, hogy ez a harc végül is teljes vereséghez vezet. A válságnak ebben a pillanatában kijelentjük, hogy mint írók teljes felelősséggel állunk úgy magunkkal, mint az európai közösgel szemben, melynek tagjai vagyunk. Mult iránti tiszteletünk és a

jövőt illető reményeink kötelességünké teszik, hogy Anglia férfiai és női, valamint Európa előtt világossá tegyünk: a mai német és olasz rendszerek a tudatlanság megtestesülései, az erőszaké s az egyén megvetéséé, melyek minden időkre a művész és a nép ellenségei maradnak."

4. Abban az időben — írja Franz *Hellens* belga levelében — mikor Belgiumban az első irodalmi mű, Charles de *Coster*, *La Légende d'Ulenspiegelje* megjelent, még az intellektuális Belgium is sokkal nagyobb gondot fordított borospincéire, mint könyvtáira. Később Maeterlinck, Rodenbach, Verhaeren, Elskamp és Van Lerberghe képességeik tudatára ébredve valóban új és eredeti hangot ütöttek meg a francia irodalomban. Utánuk azonban a belga írók száma fölötte megszorodott. Mindegyik felbátorítva érzi magát, hogy művelje mániáit, mindegyik tehetségesnek tarthatja magát s a valódi író teljesen elszigetelődik a parazitáknak ebben az áradatában. A brüsszeli akadémiának az irodalom támogatására megszavazott összege csak arra alkalmas, hogy egy közönséges és mesterséges irodalmi légkört tartson fenn.

Ez a körülmény indított egy belga írói csoportot (Robert Poulet, Grégoire Le Roy, Marie Gevers, Pierre Hubermont, Charles Bernard, Charles Plisnier, Marcel Thiry, Hubert Dubois), hogy nyilatkozattal próbáljon magyarázatot adni a belga irodalmi élet legégetőbb kérdéseire. A nyilatkozat a belga irodalom szempontjából alapvető fogalmakat tisztáz. A belga irodalom létkérdéseinek taglalása során az irodalom és nemzetiség összefüggésével kapcsolatban tévedésnek minősíti a *Jeune Belgique* csoportnak a francia szellemtől való elszakadását vagy legalább is elválasztódását kifejező jelmondatát, a „Legyünk mi magunk“-at. A nyilatkozat szerint túl nagy veszélyt jelent a közepszerűségnek az az áradata, mely e jelmondat következtében polgárjogot nyer a belga irodalomban. Az olyan belga irodalom u. i. mely ilyenformán mentesülne attól a gondtól, hogy lépést tartson a franciával, avult módszerekkel elcsépelet témák vagy önmaga szüntelen ismétlésére lenne utalva. Elősegítené ezt a belga irodalmi életben egyébként is otthonos dicsőítés, vulgáris bajtársi szellem, az irtózás minden függetlenségtől, eredetiségtől és magasabbrendűségtől s mindezek tartozékai. „Az általános nevelés, a lelki atmoszféra, az alakítás eszközei, az összeállítás s az eszmék kifejezésének divata, az esztétikai izlés és művészi felfogás — írja a kiáltvány — egyszóval a kultúra, egy Belgiumban élő francia író számára ugyanolyan kötelező, mint párizsi, breton, kanadai vagy svájci testvéreire“.

A háború után egyébként — örvendetes jelenséggént állapítja meg *Hellens*, — bizonyos változás állt be az írók s a közönség egy részének irodalmi felfogásában, különösen pár folyóirat (*L'Art Libre*, *Sélection*, stb.) befolyására. Ez a változás a láthatárok kiszélesítését célozta, az író függetlenségének és méltóságának megőrzése által. Belgium földrajzi elhelyezésében felismerte azt, ami lehetővé teszi írói számára, hogy Európa keresztutján éberem figyelje azokat a szellemi és szemléleti áramlatokat, melyek összecsapnak és küzdenek a világban. Ugy látszik ezt a lehetőséget régebben alig vették számba. Ma már azonban egyre növekedőben azoknak a francianyelvű belga íróknak a száma, akik ezt nem hagyják figyelmen kívül, nem térnek ki a nagy lelki és társadalmi kérdések meglátása elől s a művek (*Alexis Curvers Bourg-le-Rondja*, *Marcel Thiry Les Marchandsja*, *Hubert Chatelion Maïdagneja*, stb.), melyek másképp ennek a felismerésnek jegyében születtek, legjobb biztositékok a jövőre.